

Zorg voor veteranen

Een case-study over een veteraan uit de Tweede Wereldoorlog

dr. M. Meijer en drs. J.M.P. Weerts*

Inleiding

In deze bijdrage beschrijven we allereerst de aangrijpende ervaringen van een 85-jarige veteraan, de heer Leendert Jonker, die in 1943 bij gevechtsacties boven Frankrijk als boordmitrailleursschutter in een Mitchell B-25C bommenwerper ernstig gewond raakte. Voor het begin van de Tweede Wereldoorlog was de heer Jonker in Rotterdam opgeleid tot marinier. Tijdens zijn plaatsing op Curaçao brak de oorlog uit en gaf hij zich als vrijwilliger op voor de opleiding tot boordmitrailleursschutter in Engeland. Eenmaal opgeleid maakte hij vele vluchten mee aan boord van vliegtuigen van het 320 Squadron van de Marineluchtvaartdienst, dat aanvankelijk was ingedeeld bij het Engelse Coastal Command, maar vanaf medio februari 1943 werd ingedeeld bij de Bomber Command.¹

De ervaringen van de heer Jonker kunnen vanuit verschillende perspectieven worden beschreven. Elk perspectief afzonderlijk bestrijkt een deel van de werkelijkheid. Door deze

verschillende perspectieven naast elkaar te zetten proberen wij een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van zijn ervaringen. Naast zijn lichamelijke verwondingen en de zorg daarvoor, besteden we ook aandacht aan zijn psychische gesteldheid.

Daarna gaan we in op de hulpbronnen die de militair heeft kunnen gebruiken om van zijn geestelijke en lichamelijke verwondingen te herstellen. Het verhaal van de heer Jonker legt ook enkele processen bloot die vaker voorkomen bij veteranen. Ook deze processen zullen we beschrijven. We sluiten af met een korte nabeschuiving over de behoeften van veteranen aan zorg en erkenning.

Het perspectief van de militair zelf

Het ligt voor de hand om te beginnen met het perspectief van de veteraan zelf. Hiertoe hebben we de heer Jonker op 22 augustus 2001 in het Koninklijk Tehuis voor Oud Militairen Bronbeek te Arnhem geïnterviewd. Ondanks het feit dat tussen het moment van dit interview en zijn oorlogservaringen ruim 57 jaren zijn verstreken, wist deze veteraan nog als de dag van gisteren wat hem was overkomen en hoe hij op deze gebeurtenissen had gereageerd.

Dit wordt ondersteund door een feitenrelaas van negen bladzijden, dat hij in 1953 al eens op papier had gezet, hetgeen destijds is gepubli-

ceerd in het mededelingenblad van de Marineluchtvaartdienst. Daaraan ontlenen we het volgende fragment.

25 OKTOBER 1943, MIJN LAATSTE OORLOGSVLUCHT

52 Bemanningsleden van het 320 squadron moesten zich 's morgens al vroeg melden voor een speciale bombardementsvlucht. Het doel was het vijandelijke vliegveld Lanveoc-Poulmec. De aanval moest worden uitgevoerd in samenwerking met 12 Mitchell bomvliegtuigen van het 98 Squadron, beschermd door 5 Spitfire en 4 Typhoon-squadrons. In totaal namen 133 vliegtuigen aan de operatie deel. Het te bombarderen vliegveld was de thuisbasis voor onder andere de Duitse lange afstands-verkenningsvliegtuigen, die in samenwerking met de U-boten (sluipmoordenaars) opereerden.

Om 12.35 uur werd er gestart vanaf het vliegveld Lasham, terwijl om 13.45 uur boven Dodman Point rendez-vous werd gemaakt met het jager escorte en aan de oversteek naar Landerneau werd begonnen. Om 14.45 werd de Franse kust aangevlogen en bereikten wij een hoogte van 12.000 voet. Het zicht was goed, slechts enkele wolkes op plusminus 6.000 voet.

Het afweer barstte los, het was zo intens dat de formatie 3 en 4 het niet meer zagen zitten. Dit tot grote woede van onder andere de begeleidende jagers en de formatieleider. Er

* Luitenant ter zee van Speciale Diensten dr. M. Meijer is als onderzoeker gedragswetenschappen verbonden aan het Kennis- en Onderzoekscentrum van het Veteraneninstituut te Doorn. Drs J.M.P. Weerts is hoofd van dit Kennis- en Onderzoekscentrum. U kunt per e-mail reageren: martenmeijer@het-net.nl

¹ Bosscher, Ph.M. (1990), *De Koninklijke marine in de Tweede Wereldoorlog, deel 3 hoofdstuk VII. Voor de kust en in de lucht*, p. 226. Franeker, Van Wijnen.

werd zigzag gevlogen en van hoogte veranderd. Dit vergt grote inspanning van de vliegers om daarbij goed in formatie te blijven. Mijn bemanning, bestaande uit vlieger Jan Maas, waarnemer Gerard Claassen, telegrafist Hans Pennock en ik, Leen Jonker, als boordschutter, vloog als 2 in de formatie nr 2 van overste Bakker. Ik had als opdracht het luchtruim, in het front van de formatie, te observeren en eventuele vijandelijke jagers te melden.

Onze formatieleider wilde per se het doel goed raken en maakte een lange bommenrun van zeker meer dan 40 seconden. Hierbij vlogen we recht in een fuik van afweervuur. Op het moment dat ik de bommen van de leider zag vallen, volgde er een geweldige explosie. Bijna gelijktijdig werd onze kist geraakt en op zijn rug gegooid, waarna het met de neus omlaag in een draaiende beweging naar beneden ging.

Dit duurde gelukkig maar kort, want Jan wist de kist weer recht te trekken. Dat de vleugels het hebben gehouden, begrijpen we nog steeds niet. Wij waren ten prooi gevallen aan enorme krachten. Dit alles gaf mij de kracht mij te beheersen, want ik was zwaar gewond geraakt.

Ik keek om me heen en zag mijzelf in de openlucht zitten. Van een van de 12.7 mitrailleurs was de loop af. In de romp om mij heen zaten enorme gaten, ook in de staart, vleugels en trimvlakken. Het was een puinhoop. Ook kreeg ik benzine in mijn gezicht. Terwijl ik daar zat zag ik nog steeds de explosies om me heen en over stuurboord zag ik van grote hoogte 2 jagers op ons afkomen. Terwijl ik met mijn linkerhand de geschutskoepel naar achteren draaide, drukte ik op de afvuurknop. Dat mijn linkermitrailleur nog werkte, gaf mij weer moed en hoop de thuishaven te kunnen halen. Ik had het volste vertrouwen in Jan Maas. Wij hadden samen in Coastal Command vele vluchten gemaakt.

Inmiddels kwamen de twee jagers dichterbij, het waren Spitfires die ons verder begeleidden totdat wij het

vijandelijk gebied hadden verlaten. Getergd door verschrikkelijke pijnen en bloedverlies heb ik de geschutskoepel verlaten. Ik kon mijzelf niet staande houden, nu pas zag ik dat mijn rechterarm er nog aan een velletje bij hing. Ook was er een grote wond aan mijn rechterbil en kleinere aan mijn rug en benen die ontzettend pijn deden. Terwijl ik daar onder in de kist lag heb ik nog kans gezien om een noodverband aan mijn arm aan te leggen. Met mijn tanden en linkerhand heb ik het verbandpak opengemaakt.

De waarnemer, Claassen, hielp mij, maar kon niet veel doen. Het lukte hem niet mij een morfinespuitje te geven. Ik kon zien dat de beide pantserramen aan de zijkant van de romp waren weggeschoten. Onder mij was een enorm gat, het was de plek waar eens de onderste geschutskoepel had gezeten. Boven mij was de blote hemel. Door deze vier trekpaten stuwde de koude lucht, hetgeen mij een soort verdoving gaf en misschien heeft dit ertoe bijgedragen dat het bloeden verminderde.

Toen boven Exeter de landing werd ingezet, keek ik stomtoevallig naar stuurboord en zag tot mijn grote verbijstering dat de band van het rechterwiel, compleet aan barrels, nog aan het landingsgestel hing. Ook aan bakboord was de band van het wiel verdwenen.

Op het moment dat Jan het toestel aan de grond zette, trok hij het een beetje achterover, dit om een zo zacht mogelijke landing te bewerkstelligen. Toen de velgen de startbaan raakten, sloegen beide motoren af. De piloot zag nog kans de startbaan vrij te maken door in het gras te sturen, alwaar het tot stilstand kwam.

Het was al met al een fantastische landing, waarvoor ik nog steeds na al die jaren de grootste waardering en bewondering heb. De tijd op mijn klokje was 15.27.

Het interview met de heer Jonker is mede afgenomen door een deskundige op het terrein van de militaire

luchtvaart, die veel informatie kon geven over de details van het type vliegtuig waarin de heer Jonker gewond was geraakt. Deze deskundigheid werd door de heer Jonker zichtbaar gewaardeerd. Tevens heeft het interview hem gestimuleerd zijn ervaringen nog nauwkeuriger op papier te zetten. Eenzelfde streven zien wij nu, bijna zestig jaar later, ook bij een collega-veteraan uit bijvoorbeeld de tweede Wereldoorlog.²

Het perspectief van de geschiedschrijving

Dat verschillende perspectieven geheel andere beelden oproepen moge blijken uit het volgende zinnetje uit een boek over de militaire luchtvaart in de Tweede Wereldoorlog,³ dat op de ervaringen van de heer Jonker betrekking heeft:

Date	Airplane	Events
25-10-43	Mitchell B-25C of 320th Squadron	Emergency landing at Exeter after war-damage

In minder dan vijftien woorden is hier de betreffende gebeurtenis ook beschreven, maar zonder de ervaringen die het persoonlijk verhaal van deze militair zo kleuren. Uit de context van dit historisch-technisch perspectief valt overigens op grond van andere notities wel op te maken hoe ernstig de situatie is geweest: in het vliegtuig werden naast de hiervoor beschreven gaten 1300 andere (kogel)gaten geteld en het duurde ruim tien maanden voordat het toestel opnieuw kon worden ingezet.

In de geschiedschrijving wordt de context van de operatie waarin de heer Jonker gewond raakte verder in detail beschreven.

² Boxem, G. (1999), Oud-320 vlieger Geert Emmens. *Luchtvaartdienst*, december 1999, pp. 55-57.

³ Tornij, G.J. (1998), *De Nederlandse Mitchells*. Meppel, Boom.

Ook in de periode tussen de invoering van de Mitchells en het begin van de invasie zijn de verliezen van 320 Squadron zwaar geweest... Op 25 oktober 1943 namen dertien Mitchells van dit squadron deel aan een aanval op een vliegveld nabij Brest. De FR 166 en de FR 178 werden neergeschoten. Van de bemanning van eerstgenoemd toestel sneuvelde een lid: drie werden krijgsgevangenen gemaakt. Van de FR 178 sneuvelde de gehele bemanning, waaronder de squadroncommandant, hoofdofficier Vlieger der 2e klasse E. Bakker. Zijn dood, op een tijdstip dat 320 Squadron zijn draai eigenlijk nog niet gevonden had na de overgang op de Mitchells en de daarmee gepaard gaande verandering van taak, betekende een bijzonder gevoelig verlies.⁴

Bomber Command van de Royal Air Force en de United States Eight Airforce hebben een bijdrage van wezenlijke betekenis geleverd tot het welslagen van de Geallieerde landingen in '44: zij hadden tevooren zware schade toegebracht aan het Franse wegen- en spoorwegen-net alsmede aan de Duitse kustver-



De heer Leendert Jonker voor zijn kamer in het Koninklijk Militair tehuis voor Oud Militairen Bronbeek (Bron: archief L. Jonker)

sterkingen, zij hadden de vliegvelden van de Luftwaffe geteisterd, ja zij hadden in feite overdag de

Luftwaffe volledig bedwongen.⁵

Sir Winston Churchill beschreef het zo:

...there were more air-crew casualties than there were killed and wounded in the great operation of crossing the Channel. They never flinched or failed. It is to their devotion that in no small measure we owe our victory. Let us give them our salute.⁶

Verder hebben we het perspectief gebruikt van het toenmalig staats-hoofd in ballingschap, Hare Majesteit koningin Wilhelmina. In haar naam werd aan de heer Jonker het Vlieger-

⁴ Bosscher, Ph.M. (1990), *De Koninklijke marine in de Tweede Wereldoorlog, deel 3 hoofdstuk VII. Voor de kust en in de lucht*, p. 229. Franeker, Van Wijnen.

⁵ Jong, L. de (1976), *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 7, mei '43-juni '44, tweede helft, 'naar D-day'*, p. 1288. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff.

⁶ Churchill, W.S. (1948), *The second war, Volume V, closing the ring, chapter XXIX, the mounting air offensive*, p. 469. Londen, Cassell & Co.



Een Mitchell B-25C bommenwerper in Engeland, eind 1943. Op de foto is de achterste geschutskoepel, waarin de heer Jonker ernstig gewond raakte, goed zichtbaar (Bron: archief L. Jonker)

kruis uitgereikt, waarbij de overweging om deze hoge dapperheidsonderscheiding aan hem toe te kennen luidde dat hij:

Als mitrailleursschutter van een Mitchell-bomvliegtuig van het 320 Squadron R.D.N.A.S. van Onzen marine Luchtvaartdienst in het Vereenigd Koninkrijk, bij den dagaanval op een vijandelijk vliegveld nabij Brest op 25 October 1943 blijkt gegeven van moed, hoog moreel, groote plichtsbetrachting en volharding door, nadat hij bij een voltreffer in het vliegtuig zwaar was verwond, met volkomen terzijdestelling van zijn hevige verwondingen waarvoor geen verdoovend middel kon worden toegevend, op zijn post te blijven en zelfs nadat hij door bloedverlies wegzakte, zich geheel weten te beheerschen, voortdurende verzekerende het goed te maken, waardoor hij op uiterst lofelijke wijze het moreel der bemanning hoog hield.

De gewonde militair ontving bovenstaande beschikking op 2 november 1943, samen met het formele bericht van zijn bevordering tot sergeant. Overigens zond de toenmalig Engelse commandant van het 320 Squadron het Vliegerkruis zelf pas op 2 februari 1944 aan de echtgenote van de heer Jonker, die hem in die tijd intensief verpleegde.

Dit laatste brengt ons bij het perspectief van de zorg en de hulpverlening, die wij zullen beschrijven aan de hand van het herstel van traumata, bronnen van hulp voor veteranen, en processen die veteranen verbinden.

Het perspectief van het herstel van traumata

Lichamelijke gezondheidszorg

Het begrip 'trauma' verwijst naar samendrukking of beschadiging en heeft zijn oorsprong in de lichamelijke geneeskunde. Een trauma is een letsel of beschadiging ten gevolge van een heftige, van buitenaf werkzame kracht. In de casus van de heer Jonker

zijn de lichamelijke beschadigingen overduidelijk: een bijna afgerukte rechterarm, ernstige verwondingen aan zijn rug en benen en een levensbedreigend bloedverlies. De beschreven zelfhulp, kameradenhulp en medische hulp na de landing zijn zonder twijfel levensreddend geweest. Het volgende fragment maakt dit duidelijk:

Onmiddellijk kwamen er verplegers die mij uit het vliegtuig wilden halen. Ze konden mij echter niet bereiken, alles was kapot en verwrongen, met overal uitstekende metaaldelen. De pantserdeur van meer dan een centimeter dik was gekreukeld alsof het een kartonnen doos was.

Door een klein gat heb ik mij met een arm én een been naar buiten weten te wurmen. Dit alles vergde heel veel van mijn laatste krachten. Maar ondanks de hevige pijn bleef ik de hele tijd bij volle bewustzijn. Hierna werd ik met de grootst mogelijke spoed naar het Royal Devon and Exeter Hospital gebracht, waar de medische staf al stond te wachten. Meteen werd alle kleding van mijn lichaam geknipt. Daar de bloedgroep via mijn identificatieplaatje bekend was, kon onmiddellijk een bloedtransfusie worden toegevend. Ik was nog in staat het adres van mijn vrouw te geven.

Ik herinner mij dat er twee doktoren over me heen gebogen stonden, een van hen constateerde dat mijn arm moest worden geamputeerd. Ik hoorde hem zeggen dat de arm niet meer te redden was. Met mijn laatste krachten heb ik hem gesmeekt om alles in het werk te stellen om mijn arm te behouden. Zijn vraag of zij met mijn arm mochten experimenteren, heb ik met een 'ga uw gang' kunnen beantwoorden. Daarna werd het nacht voor mij.

's Avonds even na negen uur kwam ik even bij uit de narcose en constateerde dat mijn arm er nog aan zat. De Canadese orthopedische chirurg verbonden aan het ziekenhuis, bracht mij dagelijks een bezoek. Hij vertelde mij van a tot z wat zijn plannen waren, indien verdere operaties ook zouden slagen.

Essentieel in dit deel van het verslag is de dreiging dat de beschadiging tot blijvende invaliditeit kan leiden. De open, maar ook moeizame communicatie tussen de heer Jonker en zijn artsen heeft dit weten te voorkomen. Uit de laatste bijzin van voorgaand fragment blijkt overigens dat ook de medische hulp niet immer herstel kan garanderen. In het geval van de heer Jonker is echter door gedurfd maar verantwoord medisch ingrijpen behoud

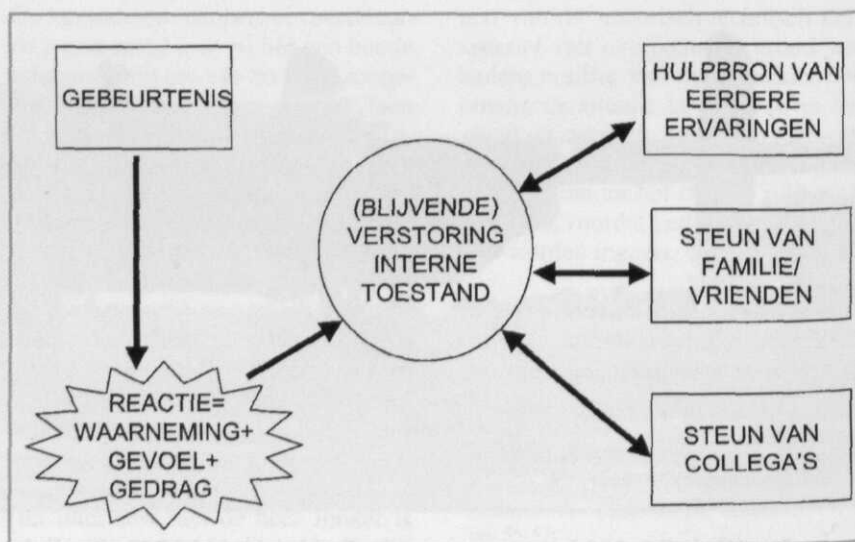


Fig. 1 Model voor het ontstaan van traumatische ervaringen

van de rechterarm en herstel van vrijwel alle functies tot stand gebracht, waarvoor hij anno 2001 de medische zorg nog immer erkentelijk is.

Geestelijke gezondheidszorg

Het begrip 'trauma' is ook van toepassing in de geestelijke gezondheidszorg. De vraag wat er beschadigd is, blijft in deze context echter veelal onbeantwoord. Een exclusieve medisch-somatische benadering in het herstel na traumatische ervaringen schiet hierbij tekort. Derhalve volgen we een wat andere, maar minstens zo werkzame en toegankelijke benadering van het ontstaan en het herstel van geestelijke traumata.⁷

Hierin is sprake van een traumatische ervaring indien hulpbronnen om deze ervaring te verwerken tekortschieten en het zoeken hiernaar vervolgens wordt gestopt. Dit leidt tot een ernstige en in eerste instantie blijvende verstoring van de interne toestand van gedachten en gevoelens.

Normale hulpbronnen, het koppelen van de ervaring aan eerder opgedane ervaringen of het delen van de ervaring met anderen, schieten in dergelijke gevallen tekort en het zoeken ernaar wordt gestaakt. Professionele hulp om de stagnerende verwerking en het vinden van hulpbronnen op gang te helpen is dan geboden. In figuur 1 is deze situatie grafisch weergegeven.

Hulpbronnen

Voor het beginnen met de verwerking vormt het onder ogen zien en communiceren over de gebeurtenis en de reacties daarop de sleutel. Gewoon praten over wat je dwars zit is in onze cultuur immers de meest gebruikte methode om psychosociale of emotionele problemen op te lossen. Daarbij dient steeds de verbinding te worden gemaakt tussen de waarneming van de gebeurtenis enerzijds en

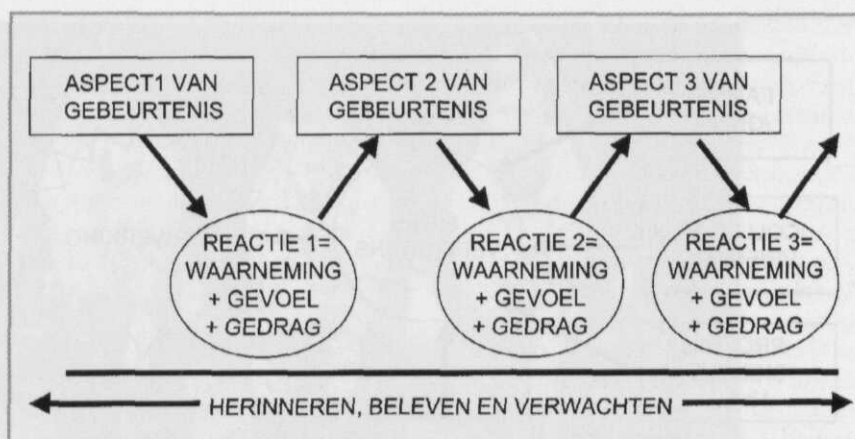


Fig. 2 Verwerking van traumatische ervaringen

de reacties, gedachten en gevoelens van de veteraan anderzijds.

Het bespreken van gebeurtenissen alleen leidt tot een feitenbrij, waaruit het menselijk perspectief verdwijnt. Feiten zijn immers niet meer dan lege hulzen en pas in combinatie met de menselijke reacties krijgen zij lading, richting en betekenis.

Het bespreken van reacties en gevoelens alléén helpt evenmin: mensen raken verward door de veelheid en tegenstrijdigheid van hun emoties. Wordt de verbinding tussen gebeurtenis en reactie verbroken, dan raken mensen gedissocieerd, verliezen zij het begrip voor hun eigen reacties en er ontstaat een drempel om over hun ervaringen te spreken.

Professionele hulpverlening vereist dan ook een zorgvuldig verbinden van persoonlijke reacties aan gebeurtenissen, waaraan allerlei deelaspecten kunnen worden onderkend. Een gebeurtenis – traumatisch of anderszins – heeft allerlei aspecten, waar de betrokkene op reageert. Deze reactie bestaat uit drie componenten: waarneming, gevoel en gedrag. Reacties komen tot stand tegen een achtergrond van eerdere ervaringen en herinneringen, de momentane beleving en verwachtingen. Figuur 2 vat dit schematisch samen, waarbij de zintuiglijke waarneming wordt onderscheiden in zien, horen, voelen, ruiken en proeven.⁸

Toelichting

Uit figuur 2 kan worden afgeleid dat verschillende aspecten van de gebeurtenis zijn gekoppeld aan vaak zeer uiteenlopende reacties. De waarneming speelt hierbij een belangrijke rol.

In de casus van de heer Jonker zijn de zintuiglijke waarnemingen nadrukkelijk aanwezig. Het zicht op het ontploffende vliegtuig voor hem, de gaten in het vliegtuig, het zien van naderende jagers, maar ook ervaringen van kou en pijn. Gevoelens variëren in het onderhavige geval van kracht tot verbijstering en verdoving, maar ook is er opluchting na de geslaagde landing. Het gedrag is meestal beheerst en doelmatig.

Voor veteranen zijn traumatische ervaringen vaak sterk verbonden met gezicht, geluid en geur- of smaakwaarneming, vooral omdat deze vaak zijn opgedaan in andere landen, waar het landschap er anders uitziet, andere geluiden worden gehoord en het er anders ruikt.

Extreme omstandigheden kunnen dan ook vaak nog altijd via bijvoorbeeld angstweet of kruitdamp gevoeld en geproefd worden. Vandaar dat in deze soort hulp aandacht voor deze zintuiglijke waarnemingen van groot belang is. In alledaagse gesprekken met familie of vrienden gebeurt dit niet altijd, vandaar dat professionele hulp juist dan is geboden.

⁷ Derks, L., Hollander, J. (1996), *Essenties van neurolinguïstisch programmeren*. Utrecht, Servire.

⁸ Meijer, M., Vries, R. de (2001), Schokkende gebeurtenissen, gevolgen, verwerking en begeleiding. *Marineblad*, jaargang 111, nr. 5.

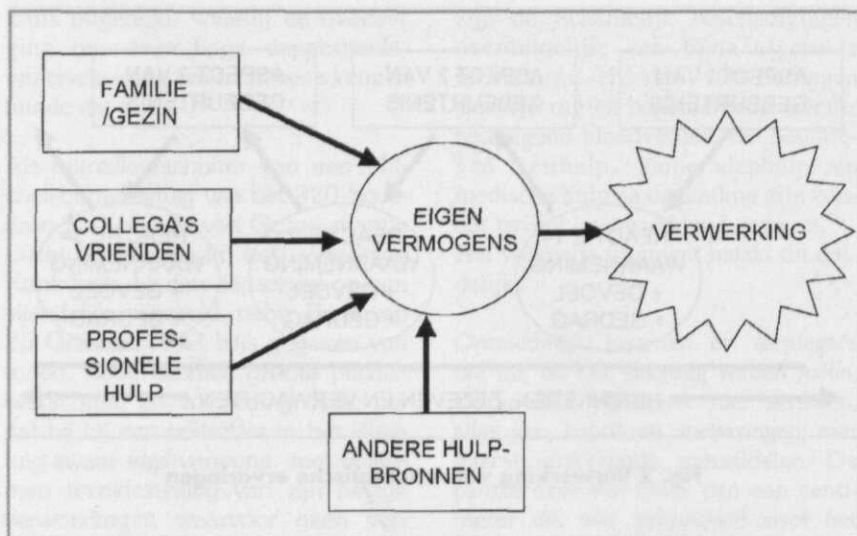


Fig. 3 Hulp bij verwerking van traumatische ervaringen

Het perspectief van de hulpbronnen

Voor het ontstaan maar ook voor het omgaan met traumatische ervaringen zijn de hulpbronnen uit figuur 1 van groot belang. In de casus zijn deze hulpbronnen reeds benoemd. In combinatie met nog andere hulpbronnen vormen deze de eigen vermogens om ervaringen te verwerken, zoals aangegeven in figuur 3.

Deze hulpbronnen, met name uit de kring van familie en collega's, heeft de heer Jonker uitstekend kunnen benutten, zoals uit de volgende fragmenten blijkt.

De aan mijn bed zittende zuster vertelde dat mijn vrouw had gebeld en dat ze met de eerstvolgende trein vanuit Holyhead zou overkomen. Het werd echter de volgende avond, omstreeks 7 uur dat ze arriveerde. Voor haar was een kamer in gereedheid gebracht, zodat ze mij regelmatig kon bezoeken.

De volgende dag kwamen Jan Maas en Gerard Claassen op bezoek. Ze moesten geschrokken zijn van de toestand waarin ik mij bevond. Een hele stellage boven mijn bed, waarop mijn arm rustte, bloedtransfusie, waarbij het bloed

langs mijn arm druppelde, aan de voet van het bed een zwaar gewicht om mijn rechterbeen gestrekt te houden.

Inmiddels kreeg ik bezoek van de commandant van het vliegveld van Exeter. Hij was hierbij vergezeld door een arts en een geestelijke. Zij hadden allen de grootste bewondering voor de prestaties van Jan Maas. Het moeten bovenaardse krachten zijn geweest die hem in staat hebben gesteld een zo'n zwaar beschadigd vliegtuig in de lucht te houden en zo'n perfecte landing uit te voeren. Naast de eerder genoemde grote gaten werden er nog eens 1300 kleinere geteld. Hij is een piloot van grote klasse die blijk heeft gegeven van grote zelfbeheersing, moed en plichtsbetrachting. Jan Maas heeft ook persoonlijk de vliegers van het Spitfire-squadron bedankt voor de steun en begeleiding van onze zwaar beschadigde kist.

Naderhand hoorde ik dat de tol welke ons squadron moest betalen zeer zwaar was: 5 bemanningsleden sneuvelden, 1 zwaargewonde, 3 lichtgewonden, 2 liepen er een shock op, waaronder onze telegrafist Hans Pennock. 3 Bemanningsleden die hun vliegtuig hadden moeten verlaten werden door de Duitsers krijgsgevangen gemaakt.

Opvoeding

In het interview bleken ook andere hulpbronnen te hebben bijgedragen aan zijn herstel. Zijn wilskracht had bijvoorbeeld niet alleen tijdens zijn laatste oorlogsvlucht de hele bemanning geïnspireerd, maar had ook al die soms moeizame jaren van herstel, revalidatie en rehabilitatie voor succes op andere terreinen gezorgd. Desgevraagd acht hij zijn vorming bij het korps mariniers essentieel in het verder versterken van deze wilskracht.

Daarnaast heeft ook het eigen vermogen om op te komen voor de waardigheid van ieder mens in belangrijke mate bijgedragen aan het herstel van zijn psychische verwondingen. De heer Jonker ontleent dit besef van menselijke waardigheid en gelijkwaardigheid aan zijn opvoeding in een groot gezin op het Zeeuwse platteland. Tijdens zijn verpleging en herstel kon de heer Jonker zelf aan het opkomen voor de waardigheid van mensen zijn steentje bijdragen.

Zo werd hij bij een bezoek aan Sir Winston Churchill, die zich persoonlijk van zijn situatie op de hoogte wilde stellen, door twee zusters binnengebracht. In het voorgesprek viel Churchill echter uit naar een van de zusters, omdat zij een duidelijk hoorbaar accent had. Daarop intervenieerde de heer Jonker met de opmerking dat hij op veel plaatsen van de wereld de Engelse taal had horen spreken, steeds met een ander accent, hetgeen hij een duidelijk bewijs vond van het feit dat het Engels een levende taal is. Churchill reageerde hierop prettig verbaasd met een "you're quite right Dutchie", hetgeen hem een open gesprek en een legendarische sigaar opleverde.

Wie nu met de heer Jonker spreekt, merkt overigens dat hij deze eigen vermogens als veteraan nog steeds volop gebruikt.

Hulpbronnen zoals de sociale steun van familie en vrienden, kunnen wegvallen. Het plotseling overlijden van familieleden of vrienden bleek



Een complete vliegtuigbemanning voor een Mitchell B-25C bommenwerper. Van linksaf: telegrafist Hans Pennock, sergeant-vlieger Jan Maas, waarnemer Frits ter Braak en boordmitrailleur schutter marinier 1 Leendert Jonker

(Bron: Instituut voor Maritieme Historie)

bijvoorbeeld voor veteranen uit de Golfoorlog een belangrijke drempel te vormen bij het verwerken van hun oorlogservaringen.⁹ In het verhaal van de heer Jonker is het overlijden van zijn vrouw, nu zo'n drie jaar geleden, daarvan een voorbeeld. Omdat hij haar in haar ziekbed heeft kunnen verzorgen, hetgeen ook hem goed heeft gedaan, is deze hulpbron in de 56 jaar dat zij samen zijn geweest vrijwel onuitputtelijk gebleken.

Het perspectief van de professionele hulp

De professionele hulp vanuit de Koninklijke Marine was in mindere mate een hulpbron voor de heer Jonker. Dit staat in schril contrast met de medische en psychologische hulp vanuit de Engelse en Canadese krijgsmacht van destijds. De heer Jonker is op basis van zijn blijvende beperkingen afgekeurd voor operationele diensten en heeft als militair maga-

zijnbeheerder gediend tot zijn functioneel leeftijdsontslag in 1966.

Toen daarna de angsten over al datgene dat hem was overkomen hun tol gingen eisen, vond hij bij hulpverleners van de Koninklijke Marine geen gehoor. Pas in Engeland kon een van de specialisten die hem ruim twintig jaar daarvoor had behandeld, hem een gericht advies geven dat ook het beoogde effect sorteerde.

Overigens zijn er signalen die erop wijzen dat de zorg voor materiële en geestelijke nood van militairen in het

algemeen goed wordt opgepakt door Defensie.^{10, 11} Dit brengt ons bij het laatste perspectief: de processen die veteranen verbinden.

Een wetenschappelijk perspectief

Processen die veteranen verbinden
Veteranen hebben indringende ervaringen met oorlog of geweld en soms ernstige bedreigingen van hun leven met elkaar gemeen. Sommigen zijn daarbij lichamelijk gewond geraakt en in figuurlijke zin zijn velen geestelijk verwond, zij het dat dit varieert van het oplopen van schrammen tot het verlies van vitale delen, om maar in de lichamelijke beeldspraak te blijven.

Gedeelde ervaringen

Wat hen tevens verbindt is dat zij in de rauwe werkelijkheid van de oorlog en het geweld hun waarnemingen hebben gefilterd. G.L. Durlacher

⁹ Miller, TW et al. (1991), Clinical issues in readaptation for Persian Gulf veterans. *Psychiatric Annals*, vol. 21, pp. 684-688.

¹⁰ Kop, H.J.E. van der (1996), Sociale zorg voor de militair toen en nu. *Marineblad*, vol. 106, nr. 5, pp. 154-160.

¹¹ Meijer, M. (2001), Kwaliteit van hulp- en dienstverlening door de Maatschappelijke Dienst Defensie. *Qua Patet Orbis, mededelingenblad van het Hoofdkwartier Korps Mariniers*, jaargang 2001, nr. 2, pp. 9-11.

(1928-1996) schreef als overlevende van de Duitse concentratiekampen:

Wanneer de rauwe realiteit doordrong, viel ook tegelijk nacht over de geest, ook over de mijne. Dit psychische veiligheidsventiel werkt vermoedelijk bij de meeste mensen in meerdere of mindere mate als middel tot zelfbehoud.¹²

In 1991 zei een Amerikaanse oorlogsvlieger uit de Golfoorlog na een nachtelijk bombardement boven Bagdad voor de CNN-microfoon dat het resultaat leek op het vuurwerk van de *Fourth of July* of op een feestelijk verlichte kerstboom. Interviews met de inwoners van Bagdad zijn niet nodig om te ontdekken dat hier van een gefilterde waarneming sprake is. In het verhaal van de heer Jonker zijn

¹² Durlacher, G.L. (1985), *Strepen aan de hemel, oorlogsherinneringen*. Amsterdam, Meulenhoff.

onderzeeboten 'sluipmoordenaars' en zijn te bombarderen schepen 'stekelvarkens', vanwege de vele kanons en mitrailleurlopen van het luchtafweergeschut.

Voor een goed begrip van de ervaringen van veteranen moeten deze filters echter bewust gemaakt worden met behulp van zeer gedetailleerde waarnemingen. Deze liefde voor het detail van waarnemingen verbindt veteranen overigens ook, omdat zij hier in veel gevallen hun leven aan danken. Zo vertelde de heer Jonker dat hij menigmaal Duitse nachtjagers had ontdekt aan de hand van het uiterst flauwe indigo schijnsel van hun nachtradar, dat oplichtte in de cockpit, maar dat verdween als de radar werd uitgezet zodra de jagerpiloot hen op de radar had ontdekt.

En hoe gedetailleerd zijn de beschrijvingen niet voor het ontdekken van landmijnen in een terrein: kleine verkleuringen van de aarde of zelfs van

het gras dat er weer boven groeit. Aandacht voor dergelijke details hebben veteranen gemeen, en als het goed is geldt dit ook voor hun hulpverleners.

Reconstrueren

Met name het reconstrueren van reacties en het daarbij gedetailleerd in herinnering roepen van alle zintuiglijke waarnemingen en de daarbij behorende gevoelens, zoals getoond in figuur 2, is hierbij van het grootste belang. In het verhaal van de heer Jonker was hieraan behoefte bij het beschrijven van het exploderende toestel voor hem en hoe hij zag dat hieruit een gehalveerd lichaam werd weggeslingerd. Ook het schijnbaar nietige detail dat de *Flugzeug Abwehr Kanone* (FLAK) werden bediend door jonge Duitse militairen van maar zestien of zeventien jaar oud bleek voor de heer Jonker van groot belang te zijn. De ervaring dat dergelijke kinderen in staat waren complete vliegtuig-



Lang niet alle leden van vliegtuigbemanningen overleefden de oorlog. Op de foto vindt de uitvaart plaats van sergeant-vlieger C.A.E. Otterloo te Leuchars, Schotland, in november 1941. Hij raakte ernstig gewond bij een aanval op Duitse schepen op de Noordzee en overleed kort daarna aan zijn verwondingen (Bron: archief L. Jonker)

bemanningen het leven te benemen was voor hem des te schokkender.

Ook tegenwoordig worden militairen tijdens vredesmissies bedreigd door zwaarbewapende kindsoldaten en is de schok hiervan ook groter dan in een traditioneel conflict met gelijkwaardige tegenstanders.^{13,14} De hierbij horende ontdekking van machteloosheid verbindt in dit opzicht oudere veteranen met veel jongere veteranen uit recente vredesoperaties, waarin de lokale jeugd de wapens tegen hen opneemt.

Dierbare herinneringen

Een laatste proces dat veteranen verbindt is hun dierbare herinnering aan gesneuvelde kameraden. Naast de dreiging die van een dergelijk sterven uitging en het levensgevaar concreetiseerde, roept deze herinnering ook de vraag op 'waarom zij het niet overleefden en ik wel'. Deze *survivor-guilt*¹⁵ klonk in het interview met de heer Jonker door in de oproep die hij deed om de Noordzee en het IJsselmeer ook eens te bekijken als kerkhof voor vele geallieerde vliegtuigbemanningen.

Nabeschouwing

Vanuit verschillende perspectieven hebben we in het voorgaande de ervaringen van een veteraan uit de Tweede Wereldoorlog beschreven. Zoals verwacht leveren deze verschillende perspectieven elk een eigen beeld op van deze ervaringen. Ook voor de veteraan zelf bleek de behoefte te bestaan zijn ervaringen te reconstrueren en zoveel mogelijk aan te vullen. Wellicht vormt dit zelfs de essentie van het verwerken van traumatische gebeurtenissen: begrip krijgen voor de eigen reacties en met dit begrip ook weer grip krijgen op het eigen leven.

Uit deze case-study blijkt verder dat de geïnterviewde veteraan een zeer sterke persoon is die heftige ervaringen heeft weten te doorstaan, maar dat zelfs hij daarbij hulp van anderen nodig heeft. Dit betreft zowel lichamelijke als materiële en geestelijke hulp. Het verdient dus aanbeveling om veteranen tijdig van hulp te voorzien.

Uit deze case-study blijkt tevens dat deze hulp niet altijd wordt verleend, en dat het vragen om deze hulp, juist voor heel sterke mensen, niet altijd even eenvoudig is. Begrip voor de ervaringen van veteranen vormt daarbij een sleutel. Voor hulpverleners vloeit hieruit de aanbeveling voort om zeer gedetailleerd op de zintuiglijke waarnemingen van deze gebeurtenissen in te gaan, inclusief de daarbij behorende reacties.

Veteranen wordt aanbevolen in ieder geval een feitenrelaas van hun erva-

ringen op papier te zetten, dat naar wens kan worden toegelicht met hun ervaringen. Een dergelijke feitenrelaas ondersteunt het ordenen van de eigen reacties en voorkomt herhalingen en mogelijk onbegrip als dezelfde gebeurtenis aan steeds andere mensen moet worden uitgelegd.

Uit de ervaringen van de heer Jonker kan tevens worden afgeleid dat het belangrijk is om oog te houden voor de andere rollen die men heeft naast die van veteraan, bijvoorbeeld die van echtgenoot, vader of grootvader, maar ook die van Nederlands staatsburger, buurman of goede vriend.

Tevens blijkt dat door veteranen grote offers zijn gebracht en door hun gesneuvelde collega's wellicht de grootst denkbare offers. Voor de Nederlandse samenleving vloeit daaruit de aanbeveling voort om deze offers te herdenken, momenten en plaatsen voor dit herdenken te scheppen en in stand te houden, en blijvend voor deze veteranen te zorgen.

Voor het ministerie van Defensie blijkt dat de behoefte aan hulp en zorg van militairen die zijn ingezet in 'ernstoperaties' niet altijd ophoudt op het moment dat deze militairen de actieve dienst verlaten. In het geval van de heer Jonker is dit moment zelfs uitgesteld, waardoor velen in actieve dienst van zijn ervaringen hebben kunnen leren. Voor veteranen zelf ten slotte is het zaak om hun ervaringen constructief te benaderen, te delen en niet af te glijden in isolement of wrok naar hun omgeving. ■

¹³ Schoeman, J.R. (1996), Peacekeeping als non-traditionele stress-factor. *Marineblad*, oktober 1996, pp.284-288.

¹⁴ Extra, J.F.M.W. (1998), Dealing with danger and stress. In: Vogelaar et al (eds), *The commanders responsibilities in difficult circumstances*. Tilburg, Gianotten.

¹⁵ Weerts, J.M.P. (2001), De keerzijde van Korea. In: Elands, M. (red.), *Vechten, verbeelden en verwerken. Nederland en zijn Korea-veteranen*. Meppel, Boom.